

Protagonistes

Francisco Gracia

CATEDRÀTIC DE PREHISTÒRIA DE LA UB

“Els esclaus d'Empúries van ser tractats amb brutalitat”

Maria Palau
 BARCELONA

Francisco Gracia, investigador incansable, fa dues dècades que treu la brutícia amagada sota la catifa d'un dels episodis de la repressió franquista a Catalunya menys coneguts: l'explotació salvatge de presoners de guerra republicans a les ruïnes d'Empúries. El llibre *Esclaus a Empúries* (Universitat de Barcelona. Edicions) recopila totes les seves descobertes, corprenedores, sobre els dos batallons de treballadors (els números 71 i 46) que van excavar el jaciment en condicions infrahumanes entre el 1940 i el 1942.

Queda viu algun dels esclaus d'Empúries?

Cap ni un, segons les meves informacions. El 2002 vaig poder entrevistar set persones que hi havien estat. Tenien més de 80 anys i una salut molt minvada. Un dels últims que van morir, el 2005, va ser el jugador del Barça Josep Bayo. Ara he parlat amb la segona generació, que mantenen bé el record del que explicaven els seus pares i conserven documentació com ara memòries. “Por donde pasaron los prisioneros de los batallones disciplinarios jamás ningún cerdo ni ningún otro animal encontró nada para comer”: aquesta frase, que ho diu tot, és del relat d'un dels presoners, Francisco Piqueras, l'avi de l'exministra Carme Chacón.

Quantes persones ha calculat que hi van

ser explotades?

Unes 450 com a mínim. No ho podem precisar. El nombre anava fluctuant. Les xifres tampoc encaixen segons les fonts. En els registres de l'exèrcit n'apareixen moltes més que en els diaris d'excavacions, on se'ls tracta d'"individus".

Ni tan sols surten amb noms i cognoms en els diaris d'excavacions?

És que no els veien com a éssers humans. I per això van ser tractats amb brutalitat. No tant, però, com a Algesires, l'avantsala d'un camp de concentració nazi, on van estar primer, i com a Mallorca, on van anar després, per dos motius: la solidaritat dels habitants de l'Escala i alguns comandaments, sobretot a l'etapa final, amb una actitud més laxa o, si més no, menys salvatges que els que gaudien provocant patiment. Les condicions a Empúries van ser un pèl millors, però, compte, que els supervivents m'explicaven que la seva alimentació es reduïa a farinetes i que quan trobaven un llangardaix anava directament a la perla. No podien aguantar el volum de feina que els obligaven a fer cada dia. Malvivien entaforats en uns barracons de fusta a tocar de la muralla. Les malalties els massacraven i queien com mosques.

Especialment quan hi va haver una epidèmia de tifus. Eren "esquelets vivents".

Literalmnt. Els van evacuar a Barcelona, a l'hospital militar del carrer Tallers, que ja no existeix. Hi tenien més de mil persones ingressades alhora, totes procedents de batallons, i un equip mèdic escassíssim. La situació era tan extrema

que el tribunal mèdic els declarava inútils per al treball. Sovint els enviaven a casa a morir.

Quines feines van fer a les ruïnes?

Fonamentalment van treballar a l'àrea de la ciutat romana, excavant l'amfiteatre. A Martín Almagro, el director, el que l'obsessionava era l'arqueologia monumentalista, la descoberta de grans superfícies, per posar-la al servei de la propaganda del règim. I per al seu propi benefici personal, per créixer com a investigador. Quan va arribar aquí després de la guerra, no era ningú en el món de l'arqueologia.

Faci'ns un perfil d'Almagro.

Un trepa oportunista. Va canviar d'adscripció ideologicopolítica diverses vegades. Als anys trenta havia estat anarcocomunista. Fins i tot duia pistola. Després, quan va anar a Àustria i a Alemanya, va virar cap a l'antisemitisme. En esclatar la guerra va participar en la presa de l'ambaixada de la República a Berlín. Però, preveient que on podia escalar posicions de poder era a l'altre bàndol, mancat d'intel·lectuals, es va afiliar a Falange. Als anys setanta llarg seguia sent un feixista dictatorial pur i dur. Dit tot això, no se li pot negar el que va aportar a l'arqueologia espanyola. Va fer una carrera científica de referència.

Empúries va ser el seu trampolí?

Almagro sense Empúries no hauria fet res. Ell es troba un jaciment conegut arreu, que ja està treballat en part des del 1906 però que té unes immenses possibilitats. Què necessita? Mâ d'obra. I des-

carta l'opció que s'havia utilitzat fins a la guerra: contractar la gent del poble. Mout els seus tentacles i aconseguir els presoners republicans.

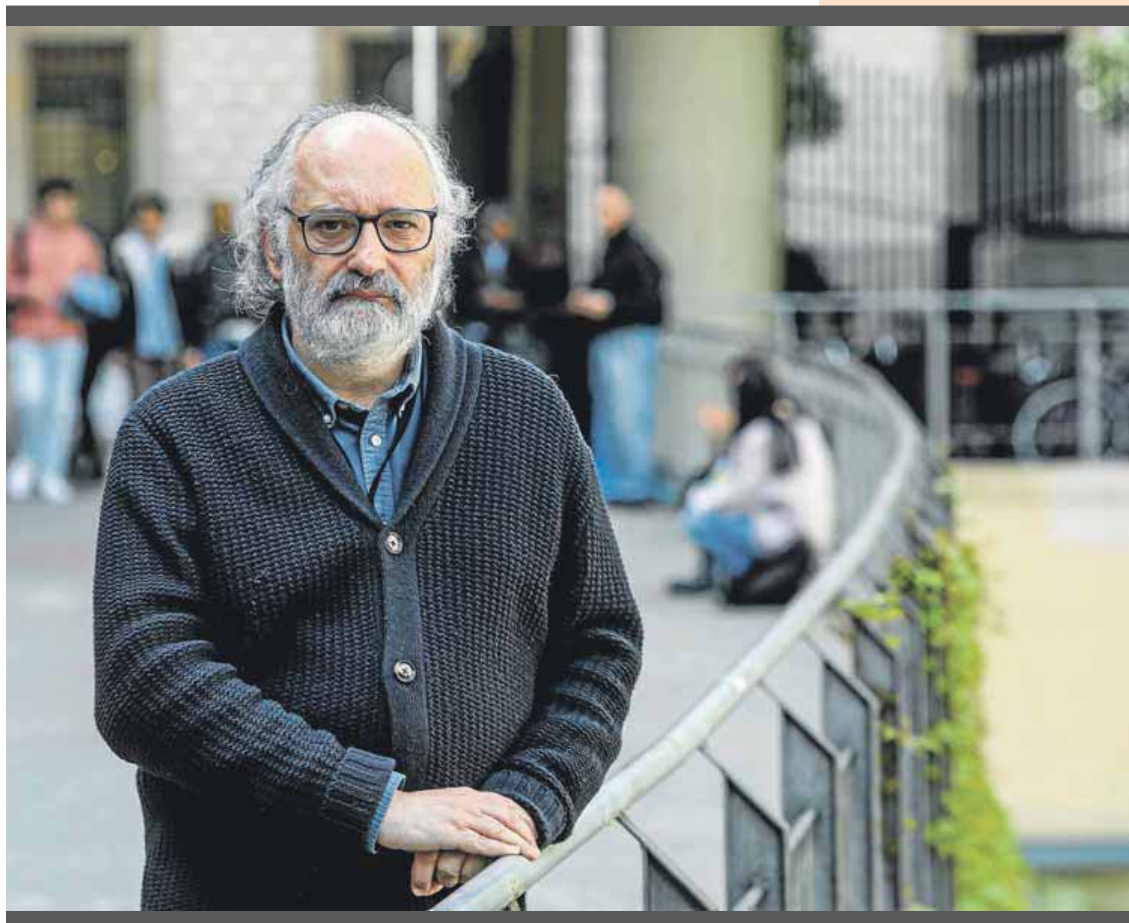
Armat d'un discurs ideològic: l'espanyolització del jaciment.

Dona la volta a l'ús, igualment ideològic, que s'havia fet d'Empúries per a la construcció d'una identitat nacional catalana. Almagro defineix el concepte de la romanització com a element essencial de la creació de la història d'Espanya, que és el que li interessa al règim perquè dona unitat a la llengua, a la política i al territori, i assenta la introducció del cristianisme. Les bases de l'Espanya imperial nacionalcatòlica.

Almagro actua sense escrúpols. Però, compte, al llibre ho remarca: té el suport de la societat civil catalana. Intel·lectuals inclosos. A tothom li semblava normal que s'esclavitzés gent a Empúries?

Josep Pla escriu a *Destino*, el 1941: “[...] gracias a la inteligente generosidad del Excmo. Sr. D. Luis Orgaz, Capitán General de la Cuarta Región, cuya actuación al frente de su elevadísimo puesto es cada día más respetada y elogiada en este país, uno de los más apasionantes aspectos de la investigación cultural en Cataluña ha entrado ya en una fase brillante. Ha sido enviada, en efecto, a las ruinas de Ampurias una compañía de soldados trabajadores y desde hace tres meses se están llevando a cabo, en una escala desconocida hasta ahora, considerables excavaciones.” És a dir, en parla com si fossin voluntaris! Un al-

Francisco Gracia, fa uns dies davant de la Facultat de Geografia i Història de la [Universitat de Barcelona](#) ■ ORIOL DURAN

Gràcies a la solidaritat dels veïns de l'Escala, les seves condicions van ser una mica millors. Tothom, sense excepció, els va ajudar amb el que va poder

dors hi van anar en algun moment. Tot l'equip del museu va conviure amb aquesta gent. N'era plenament conscient, del que passava. L'any 2002, quan vaig demanar segons quin tipus de documentació, amb la seu del museu d'Empúries no hi va haver cap problema, perquè hi ha una generació jove de professionals, però amb la de Barcelona sí que en vaig tenir, perquè encara hi eren els que havien conegut directament el personal d'aquella època. Els obsedia la idea de protegir el prestigi tant del museu com –i sobretot– de la tasca de la Diputació de Barcelona, que era la propietària d'Empúries. De fet, el Museu d'Arqueologia de Catalunya no es va començar a plantejar la seva història de forma seriosa pràcticament fins que va entrar (el 2018) Jusep Boya de director.

Greu.

Deixant de banda els estudis previs acadèmics, aquesta història no es va fer pública fins al 2021, quan es va posar el panell informatiu en record dels presoners republicans al jaciment. Massa sovint estem cecs, jo diria que de manera voluntària per part de les institucions, respecte del passat, no de la guerra sinó del franquisme i sobretot del primer franquisme, que va ser el més dur. Hi ha un enorme camp per córrer per fer veure fins on arribava aquesta repressió en benefici de diputacions, ajuntaments, empreses privades... amb un gran patró que és l'exèrcit. Ens queda encara en bona mesura estudiar el treball d'aquests esclaus en altres indrets de Catalunya. Tota la geografia de Catalunya és plena de llocs en els quals va treballar aquesta gent. Llocs per on passem en l'actualitat: la collada de Toses, el túnel de Viella, el mercat municipal de Girona, el pont de Torroella de Montgrí sobre el riu Ter...

Si parlem de lleis, ens deprimirem. Catalunya encara no té una llei de memòria democràtica. I la de l'Estat, aprovada l'any passat, és un brindis al sol, perquè no va acompanyada d'un reglament per poder-la implementar. No hi ha la voluntat d'arribar fins al fons de la qüestió. No pot ser que dins de la llei no es faci referència als victimaris. Ni tan sols per saber qui eren!

Acabem l'entrevista dient que al seu llibre tothom surt identificat amb noms i cognoms. ■

Un llarg silenci per protegir la família

Fa vint anys, Francisco Gracia va ser el primer 'estrany' que va escoltar les esgarrifoses experiències de set esclaus de Franco que van treballar a les ruïnes d'Empúries acabada la guerra. Cada un d'ells, diu, ho havia somatitzat diferent. Un cas que el va colpir especialment va ser el de Lluís Rebull i Miró, nascut a la Vilella Alta l'any 1917. "Mai no es va veure amb cor d'explicar a la seva família tot el que havia patit per no traumatitzar-la," desvela Gracia, que el dia que el va entrevistar li ho va confessar tot, fins al més petit detall. "No em va caler fer-li ni una sola pregunta. La seva família, que era al seu costat, va acabar plorant desconsoladament."

tre exemple. En un luxós saló de l'hotel Ritz, membres de l'elit (industrials, nobles, mecenes de l'art, pensadors, militars...) van assistir a una conferència d'Almagro sobre els resultats de les excavacions. Tots sabien perfectament que estava passant, i no els importava, perquè ells també en tenien, d'esclaus, a les fàbriques, treballant a l'obra pública... Eren els guanyadors de la guerra, i els que l'havien perdut –pensaven ells– es podien ben fotre. La primera postguerra no és com se'n ha venut, els catalans són els bons i els espanyols els dolents. Els franquistes catalans van fer i van desfer i es van aprofitar del règim per promocionar-se econòmicament, políticament, culturalment...

La majoria dels captius d'Empúries eren anarquistes?

Als primers que hi van arribar els van treure dels camps de detenció de Catalunya acabada la guerra. Provenien de la zona de Tarragona. Després hi van destinar els que havien tornat de l'exili francès al cap de dos anys del final de la guerra. Aquests eren considerats els més perillosos per al règim i són els que anaven directament al batalló número 1, el d'Algesires, el més dur (junt amb el de Belchite, el 75). I sí, eren anarquistes, els més recalitrants per als franquistes.

No es van equivocar.

Després de tots els horrors que els van fer sofrir, la major part d'ells van ser els que van mantenir viva la flama de l'anti-franquisme fins al final. I el seu activisme va continuar després de la mort del

dictador. Eren persones de conviccions molt fermes.

Els diumenges, l'únic dia que tenien festa, els feien anar a missa. Al llibre recull la seva rebel·lia: enganxaven les hosties consagrades als bancs de l'església de l'Escala.

Els van enxampar i els van castigar brutalment. Però cap es va convertir al nacionalcatolicisme, no. Tots es van mantenir fidels a les seves idees anarquistes.

El mal adopta moltes formes, però el bé també. Ho ha dit fa una estona: els veïns de l'Escala van posar-se del costat d'aquestes persones. Valents, van fer el buit als que les maltractaven. Almagro sap que no hi és benvingut, els militars en volen marxar perquè cap noia del poble vol ballar amb ells...

En bona mesura, la gent de l'Escala formava part dels perdedors de la guerra. Hi ha un moviment espontani de solidaritat global, inclosos els nuclis conservadors. No he trobat ni una excepció. Els pescadors, proporcionant-los sardines. Les dones d'Acció Catòlica, organitzant-los moments d'esbarjo. Famílies que adoptaven un presoner, li rentaven la roba i li cuinaven un dinar. Tothom va col·laborar amb el que va poder. I en un moment, la immediata postguerra, en què sobrar no sobrava res a ningú.

Per què ha costat tant que el Museu d'Arqueologia de Catalunya assumís aquest passat fosc?

Els conserges eren en bona mesura els controladors dels esclaus. Els conserva-